

Ob 70. obletnici ustanovitve OF slovenskega naroda

O in ob okrogli mizi »Mi pa nismo se
uklonili njih podivjani sili...«

Uvod

V okviru seminarja AntiFa je bila 1. marca 2011 na FDV okrogla miza z gornjim naslovom, katere ključna cilja sta bila: a) osvežitev in dopolnitev poznavanja vloge Osvobodilne fronte slovenskega naroda in presoja aktualnosti ter pomena njenega programa z vidika takratnih in sedanjih razmer, tudi v primerjavi z odporniškimi gibanji v drugih evropskih državah; b) krepitev občutljivosti za različne nove oblike izražanja fašističnih oziroma nacističnih teženj.

V utemeljitvi predloga za organizacijo te oblike večdisciplinarne obravnave je bilo med drugim pojasnjeno: »V letu 2011 bo minilo 70 let od ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki je povezala večino prebivalstva v odporu in narodnoosvobodilnem boju.« Dodan je bil tudi praktični razlog, ki je upravičeval umestitev teme v seminar AntiFa:

Zlasti mladi (izobraževani po osamosvojitvi Slovenije) vedo premalo ali skoraj nič o fašizmu (in nasilju nad Slovenci na Primorskem že od konca prve svetovne vojne), o grozodejstvih in nasilnem raznarodovanju s strani nemškega, italijanskega in madžarskega okupatorja ter o organiziranem delovanju OF in narodnoosvobodilnem partizanskem boju med drugo svetovno vojno; prav tako je šibko poznavanje holokavsta. Hkrati pa se pojavlja odkrito in prikrito delovanje nekaterih (organiziranih) skupin, ki kažejo na oživiljanje fašistične ali nacistične prakse tako v Sloveniji kot zunaj njenih meja.

Namen tega prispevka je najprej na kratko orisati širše družbene okoliščine na Slovenskem, znotraj katerih je vzniknila potreba po presoji vrednotenja antifašističnega upora v sodobnem gnetljivem kolektivnem zgodovinskem spominu, za tem pa jedrnato predstaviti raznolikost usmeritev sodelujočih strokovnjakov na okrogli mizi.

Razcepljena 70-letnica OF: 1941–[1991]–2011

Najprej je treba pojasniti, zakaj nista napisani samo dve leti (začetno in končno), ki označujeta 70. obletnico ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Umestitev leta 1991 v celotno obdobje je ob 50-letnici OF nedvoumno upravičil dr. Bogo Grafenauer (1991: 300), ko je poudaril, da brez upora leta 1941 »ne bi danes doživljali nekega drugega slovenskega upora, ki pomeni nastanek samostojne slovenske države. Leti 1941 in 1991 sta živo povezani letnici.« Glede na ključne značilnosti razvoja samostojne Slovenije pa lahko upravičeno dodamo, da so leta 1941, 1991 in 2011 »živo povezana«. Vendar pa ta povezava ni enosmerna in enojna, temveč je razpršena v dva temeljna kraka glede na nasprotnost gledišč, s katerih se vrednoti vloga narodnoosvobodilnega boja in OF med drugo svetovno vojno.

Bistvene dosežke in zgodovinsko vlogo OF, katere ustanovitev in delovanje sta bila enkratni pojav v takratni Evropi, je ob koncu druge svetovne vojne B. Grafenauer (1945/1987: 185, 199, 200) ocenil takole:

Osvobodilna fronta in njen z uspehom izvedeni štiriletni osvobodilni boj pomenita v vsej slovenski zgodovini doslej najmočnejšo prelomno črto. ... Največji uspeh Osvobodilne fronte je prav v tem, da je v interesu narodne skupnosti premagala strankarske vezi, strnila ves slovenski narod ne glede na svetovnonazorske ali sociološke razlike in ga povedla v boj za svobodo. Izrabila je edinstveno priložnost, da je za cela desetletja pospešila slovensko politično zrelost ... Privedla nas je v prostor, kjer se začne veliko vsestransko svobodno narodno delo.

Pol stoletja po ustanovitvi OF, leta 1991, ko so se po zasuku političnega sistema spori glede vloge OF in sploh narodnoosvobodilnega boja že krepko razplamteli in ko so se javno čedalje bolj poudarjali »grehi« ter se kopičilo sovraštvo do vsega, kar je bilo socialistično (oziroma označeno kar »komunistično« in izenačeno z »realnim« socializmom), je B. Grafenauer (1991: 300–301) opozoril na potrebo po celovitem zajemanju vseh dogajanj, ki so povezana z Osvobodilno fronto.

Niso samo grehi, je tudi slava. ... Čutim pa, da je treba kaj reči v imenu tistega časa, v katerem se je pri Slovencih rodil upor. Mislim na razmerja obeh takratnih velikih antagonistov v evropskem merilu do tradicije evropskega razvoja. V tem pogledu je socialistično gibanje – poudarjam, da ne govorim posebej o boljševizmu, marveč o socialističnem gibanju v Evropi, ki izvira iz avtentičnega marksizma oz. boljše »marksizmov« – in njegov socializem, po trdnem prepričanju ljudi, ki smo doživljali trideseta leta (o tem bi bilo iz evropskega kulturnega življenja mogoče navesti nepregledno množico veljavnih prič), rasel iz tradicije evropske zgodovine in kulture ... / in je/ v resnici v svoji poglobilni razvojni smeri nadaljevanje črte evropskega razvoja od humanizma naprej.

Kot tuje telo v tej smeri razvoja pa sta v tridesetih letih veljala fašizem in nacizem, zato se je po B. Grafenauerju treba »zavedati teh razlik tedaj, ko presojamo slovensko usodo in povezovanje slovenskih skupin v tem čudnem času.«

Vendar pa so se v samostojni Sloveniji te razlike v novih razlagah slovenske preteklosti do leta 1991 vedno bolj brisale, obdobje od 1941. do 1945. je vedno močnejše dobivalo podobo »državljske vojne«, ki naj bi jo zanetili »komunisti«, ki da so potem tudi ves čas po končani vojni pobijali prave »rodoljube«, nedolžne ljudi, izvajali silovito nasilje in diktaturo. Krepila se je »produkcija histerije«, za katero so nekateri domnevali, da bo minila; vendar se ta domneva

do leta 2011 ni uresničila, saj je »histerija« postajala čedalje obsežnejša, sredstva za njeno množično vsiljevanje pa čedalje bolj učinkovita.

Ta dejavnost je potekala in poteka pod geslom »sprave« tudi še zdaj. Zato so še vedno izjemno aktualne ugotovitve, ki so bile izrečene proti koncu socialističnega obdobja, ob prvem vrhu mogočnega pravnega valovanja v osemdesetih letih. Dr. Marko Kerševan (1990: 649, 650) je bil zelo jasen, ko je ob »iskanju celovite resnice« in pri »obnavljanju zgodovinskega spomina« na leta 1941–1945 med drugim zapisal, da se »ob vseh novih dejstvih in odpravljenih tabujih, hote ali nehot«, izgublja spomin na temeljna dejstva in razmerja. Pozablja se, da je narodnoosvobodilni boj potekal proti okupatorju, in to ne proti kakršnemu koli okupatorju,

ki je v svetovnem konfliktu med velikimi silami pač začasno zasedel slovensko ozemlje: »Nemci«, »Italijani«, »Madžari«. Šlo je za nacionalsocialistične in fašistično-nacionalistične okupatorje, ki so že takoj na začetku z besedami in dejanji nedvoumno izpričali genocidne namere proti slovenskemu narodu ... Da ne govorimo o tem, kakšno usodo so predvidevali za slovanske narode kot drugorazredno raso sploh ... Biti »kvizling« in kolaboracionist *takega* okupatorja *na Slovenskem*¹ že zato ni bilo isto kot kolaborirati z njim na Holandskem ali Norveškem! Za Norvežane, na primer, je nacistična okupacija pomenila žalitev nacionalnih čustev, s svojo ideologijo in prakso je rušila dosežene humanistične, demokratske, civilizacijske vzorce, ni pa v primeru »končne zmage« ogrožala njihove nacionalne integritete ali celo obstoja. Pa vendar vemo, kakšne sodbe – pravne, moralne in fizične – so bili deležni kolaboracionisti s fašističnimi oblastmi v teh in podobnih državah.

Ob nenehno ponavljajočih se razpravah, ali je (naj bi) na Slovenskem šlo predvsem za narodnoosvobodilni boj in/ali revolucijo ter zaradi nje za državljansko vojno, se zanemarja, da je bil ta boj vpet »v še kako zaresen svetovni spopad z nacifašizmom, ne glede na to, koliko je šlo za 'čisti NOB' in koliko za 'čisto revolucijo'. Ta boj je bil tako zaresen, da je omogočal tudi taka raznorodna zaveznitva, kakršno je bilo med boljševisko Sovjetsko zvezo in zahodnimi demokracijami.«

Zato »tudi narodi z bolj 'slavno' zgodovino znajo ceniti čase, ko so se bojevali na strani zmagovitih sil v odločilnih zgodovinskih spopadih (kakršen je bil spopad z nacifašizmom), ko so znova dosegli ozemeljsko celost in do tedaj še nedoseženo stopnjo suverenosti in samozavesti,« je pred dobrima dvema desetletjema zapisal M. Kerševan (1990: 651). Ob tem je postavil vprašanje, ki je danes še bolj pereče kot takrat,

zakaj bi ga Slovenci pozabili kot takega in ga ohranili v spominu zgolj kot nekaj drugega samo zato, ker je to v interesu sedanje protikomunistične evforije in histerije. Ohraniti je treba tudi spomin na »vse drugo«, tudi na madeže in zablode, žrtve in tragedije, ki jih vsak veliki čas nosi s seboj (in jih popraviti, kolikor je mogoče, toda ne z novimi madeži in novimi moralnimi bremenii).

Ustvarjanje zgodovinskega spomina po letu 1991 je bliže »histeriji«, ki jo neprekinjeno spodbuja izjemno močno moralno obremenjevanje slovenskega naroda (kar počenjajo zlasti najvišji cerkveni voditelji) z razglašanjem, da smo zaradi povojnih pobojev »majhen narod, a imamo največji madež v Evropi«, ker da je bilo tu »največje morišče v Evropi« in pobitih po vojni največ pravih »domoljubov«. Takšno obremenjevanje je postalo stalnica, ki je medijsko (zlasti z javno televizijo) materialno izjemno dobro podprto s pretresljivimi, nenehno ponavljajočimi se

² Kar najdemo v najnovejših delih, ki jih izdajajo državni organi Republike Slovenije, npr. *Vojaški vikariat: 10 let delovanja* (Ljubljana, Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, 2010).

podobami skeletov iz raziskanih grobišč. Vzporedno s to stalnico je druga, pravi protipartizanski »cunami«, ki se kaže v celovitem »čiščenju« simbolnega javnega prostora in brisanju vsega, kar je povezano s partizanskim narodnoosvobodilnim bojem; vrhunec te stalnice je nedvomno javno razglašanje Josipa Broza Tita za vojnega zločinca in enačenje izrazito kolaboracionističnih vojaških delovanj s partizanskim narodnoosvobodilnim bojem² s tem, da se jih uvršča v »odporniška gibanja« med drugo svetovno vojno.

Glede na dolgotrajno vseprisotno in napadalno kolonizacijo duha s pomočjo sprevrnjene razlage preteklosti (od 1941. do 1991.) v imenu boja za »vso resnico« je v letu 2011 še bolj veljavno opozorilo M. Kerševana (1990: 651) iz leta 1990, ko je v zvezi s poboji zapisal, da so »madež na narodnoosvobodilnem boju; madež, toda ne njegovo zanikanje«, dejstvo, ki ga je treba poznati, toda »poznati in zavedati se ga skupaj z drugimi dejstvi in številkami, kajti *le skupaj z njimi* pomeni *celovit zgodovinski spomin in opomin*, ne pa enostranski izziv.«

Različni znaki kažejo, da v slovenski družbi zdaj ne prevladuje celovit spomin na to prelomno dogajanje in da ga vedno bolj nadomeščajo njegove pristranske in skrčene podobe. Celovitost spomina je močno načeta (na vseh ravneh in na različnih področjih) in temu enostranskemu izzivu ni videti konca. Grobišča povojnih pobojev so namreč postala priročno orožje za izničevanje pomena narodnoosvobodilnega boja in temelj za označevanje zgodovine od 1945. do 1990./1991. kot negativne in temne dobe v nasprotju s svetlo dobo razcveta demokracije v času 1990–2010/2011.

Navzven prepričljivo opravičilo za »čistilno« delovanje ob povečevanju »madeža« je prizadevanje za spravo. Govor o spravi je postal zaščitni znak vseh tistih, ki izničujejo pomen OF in NOB in ki postavljajo začetek prave, svobodne zgodovine slovenskega naroda v leto 1990 oziroma 1991. To se je pokazalo tudi ob praznovanju dvajsetletnice večstrankarskih volitev in nastanka samostojne države Slovenije. Ključni govorniki so predhodno dogajanje, ki je vodilo k samostojnosti, bodisi zamolčali bodisi ga preprosto označili kot »totalitarno« preteklost.

Zato ni naključje, da je dve desetletji po pridobitvi samostojnosti slovenske države pogosto omenjena (izgubljena) enotnost, ki je bila dosežena ob odločanju za samostojno državo v letu 1990. Največji »proizvajalci« sedanje razklanosti pa si ustvarjajo videz nedolžnih opazovalcev tega dogajanja. Tudi to dejstvo opravičuje iskanje vrednot in presojo vzorcev delovanja, ki so omogočali učinkovito delovanje Osvobodilne fronte v skrajno brezobzirnem času druge svetovne vojne na Slovenskem.

Prizadevanja za vzpostavljanje celovitega zgodovinskega vedenja in spomina so vsekakor smiselna. Če upoštevamo sedanje stanje »duha« v slovenski družbi (in tudi v delu družboslovja), ko je relativizem postal že vsakdanja sestavina številnih razlag konfliktnega dogajanja med drugo svetovno vojno in ko se že celo v uradnih dokumentih slovenske države govori o »odporniških gibanjih« na Slovenskem med drugo svetovno vojno, je nedvomno treba (ponovno) celovito osvetliti »dejstvo upora in dejstvo umika pred uporom« (Grafenauer, 1991) ter ta dejstva povezati s konkretnimi institucionalnimi nosilci. Glede na dogajanje v širšem evropskem prostoru je treba osvetliti tudi povezavo med nacionalnim in socialnim osvobajanjem.

Prav tako je vredno ovrednotiti nekatere metodološke vidike, ki so neločljiva sestavina predelave zgodovinskih dejstev, kot npr. poudarjanje subjektivnih »dobrih« namenov nosilcev »umika pred uporom« in brisanje objektivnih (v povezavi z okupatorjem genocidnih) učinkov »dobronamernih rodoljubov«. Kot izhodišče je priporočljivo upoštevati spoznavno načelo (historizma), ki ga je jasno opredelil B. Grafenauer na znanstvenem posvetu ob 50. obletni-

ci ustanovitve OF (1991) in po katerem se »mora vselej zgodovinska resničnost presojati po merilih njenega časa in ne po merilih, ki so zgodovinski resničnosti bistveno tuja.« V okviru poglobljene obravnave spada tudi presoja »terminološke inovativnosti«, ki se kaže v uporabi besedja, ki je opravičevalo »umik pred uporom« (npr. boj zoper »komuniste«, »komunizem« kot slabšalna oznaka za vse spremembe, ki so po letu 1945 zagotavljale večjo socialno varnost večini ljudi do uvedbe kapitalističnega gospodarskega reda v samostojni državi). Večplastni obravnavi omenjenih vprašanj je bila namenjena tudi okrogla miza 1. marca 2011 v seminarju AntiFa na FDV. O poteku razprave jedrnato govori naslednje poročilo.

»Mi pa nismo se uklonili njih podivjani sili ...«

Potreba po osvežitvi in dopolnitvi poznavanja vloge Osvobodilne fronte slovenskega naroda in presoja aktualnosti in pomena njenega programa z vidika takratnih in sedanjih razmer je narekovala organizacijo okrogle mize, na kateri so pod vodstvom zasl. prof. dr. Mace Jogan (Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani) sodelovali: prof. dr. Božo Repe (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani) s temo *Vloga Osvobodilne fronte v narodnoosvobodilnem gibanju*; prof. dr. Jože Pirjevec (Univerza na Primorskem – Znanstveno-raziskovalno središče Koper) s prispevkom *Slovensko odporništvo med narodnoosvobodilnim bojem in revolucijo*; prof. dr. Janko Prunk (Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani) o *Pluralizmu in monizmu v OF*; dr. Damijan Guštin (Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana) s temo *OF in vloga oboroženega odpora* ter Sašo Slaček (mladi raziskovalec na Centru za raziskovanje družbenega komuniciranja na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani) s prispevkom *Patogeneza fašizma v krizi liberalnega kapitalizma*.

Kljub obsežnemu sporočanju o dogodku je bilo v veliki predavalnici obilo praznih sedežev, kar pa ni vplivalo na živahnost razprave, ki se je odvila po uvodnih predstavitvah posameznih vidikov delovanja OF. Voditeljica okrogle mize Maca Jogan je najprej jedrnato predstavila bistvene družbene okoliščine na slovenskem ozemlju (pod italijansko zasedbo in v Dravski banovini), ki so spodbujale upornost. Podrobneje je odgovarjal na vprašanje, kako je do OF prišlo, najprej dr. B. Repe, ki je ob navajanju razvojnih stopenj OF to edinstveno odporniško organizacijo umestil v razmere okupacije in jugoslovanskega odporniškega partizanskega gibanja, ki je bilo med drugo svetovno vojno najmočnejše v Evropi. Ob poudarku, da je bila OF narodnoobrambna organizacija, katere cilj je bila tudi sprememba družbenega sistema, je B. Repe nanizal pozitivne rezultate boja, ki ga je organizirala OF, med drugim zlasti vzpostavitev državnosti v okviru Jugoslavije, sprememba zahodne meje, priznavanje ženske volilne pravice. Utemeljeno je zavrnil tudi različne razlage glede imena same organizacije.

»Če bi živel v tridesetih letih v Sloveniji, bi bil revolucionar,« je na začetku povedal dr. Jože Pirjevec, ki je opozoril na izjemno težke razmere, ki so pripeljale do nastanka francoske in delavskih revolucij; prav od teh in zlasti od oktobrske revolucije pa so imeli koristi delavci na zahodu. Ob tem, ko je opozoril na korenine odporništva na Primorskem (TIGR), je podrobneje predstavil preplet prizadevanj za doseg dveh ciljev: narodne osvoboditve in socialne revolucije, pri čemer je upošteval svetovne (evropske) realne razmere. Medtem ko je spoj dveh ciljev označil kot edinstveno priložnost, ki izraža tudi »genialnost Tita«, je kot umetno konstrukcijo (»filozofa, ki nima zveze z realnostjo«) zavrnil ločevanje med NOB in revolucijo. Ob tem je poudaril, da »narodnoosvobodilni boj brez revolucionarnih ciljev ne bi bil uspešen«, kajti razmere v 20. in 30. letih so bile katastrofalne, zato so bile spremembe nujne. Ob sedanjem povečevanju leta

1991 in kriminaliziranju NOB je pomembna ugotovitev dr. Pirjevca, da slovenske državnosti ne bi imeli, če ne bi imeli OF; prav njeno delovanje je pripomoglo k temu, da so zagotovljene meje, znotraj katerih lahko Slovenija živi kot samostojna država v Evropski uniji. Opozoril je tudi na to, da se »imperialistični apetiti niso pomirili«, o čemer govorijo različni znaki (npr. tudi zloglasen plakat, na katerem je italijansko streljanje talcev predstavljeno kot partizansko zločinsko dejanje). Čeprav se je sistem po osvoboditvi izpod fašizma razvijal tudi »ponesrečeno«, pa to ne pomeni, da bi morali zavreči OF.

Dr. Janko Prunk je takoj ugovarjal J. Pirjevcu, češ da »divinizira revolucijo«, ki da je bila v celoti po sovjetskem vzoru in da »od komunizma ni ostalo nič«, kar je večkrat ponovil ob opori na francoskega avtorja. Podobno sporočanju v rumenem tisku v zadnjih dvajsetih letih na Slovenskem je J. Prunk zatrjeval, da je bila na Slovenskem državljanska vojna, krivec zanjo pa da so »komunisti«, ki da so z zgodnjim revolucionarnim delovanjem samo »zoževali prostor narodnoosvobodilnega boja«; komunistom je povrhu vsega naložil še krivdo, da je »Slovenija do leta 1990 samo zaostajala«. V razpravi po uvodnih predstavitvah so bila takšna stališča deležna kritičnih pomislekov, argumentiranih zavračanj in vprašanj, kot je bilo npr., »za katero državo so se borili domobranci«. Na to vprašanje J. Prunk ni odgovoril.

V umirjeno in na preverljivih dejstvih znanstveno utemeljeno obravnavo vloge OF je v nadaljevanju povedel dr. Damijan Guštin, ki je poudaril posebnost slovenskega odporiškega gibanja prav zaradi OF ter predstavil posamezne stopnje v oboroženem partizanskem boju. OF je imela jasne cilje od začetka obstoja, čeprav denimo julija 1941 nihče ni vedel, kaj se bo zgodilo, in da bo vojna dolga; tudi tega ne, da bo tik pred koncem vojne slovenska partizanska vojska ukinjena, takrat ni bilo mogoče napovedati.

Uvodno obravnavo je sklenil Sašo Slaček, ki je opozoril na skupno značilnost fašizma in nacizma, to je protirevolucionarno delovanje, boj zoper delavsko gibanje ob sprejemanju nekaterih vnanjih znakov tega gibanja.

V živahni razpravi je bilo zavrnjeno poenostavljeno enačenje slovenske socialistične razvojne poti s komunizmom v »vzhodnem bloku« in raztegovanje začetnega vzorca revolucionarnih sprememb na celotno obdobje do leta 1990; opozorjeno je bilo, da Slovenci pred drugo svetovno vojno nismo imeli demokracije; da je potek neke revolucije odvisen tudi od »druge strani« in da ne more imeti le negativnega sopomena, da nikakor ni sprejemljivo zanemarjanje zunanjih (celovitih) okoliščin. Ob tem ko je nekaj razpravljavcev opozarjalo na negativne plati sedanjega »demokratskega« reda v samostojni Sloveniji, se je zadnja razpravljavka vprašala, »kaj bi bilo treba storiti danes«, ko »zgodovina še ni končana«.

Post scriptum: december 2012

Glede na to, da se je v zadnjih dveh mesecih po vsej Sloveniji razplamtel uporniški duh zoper obstoječe oblastnike na vseh ravneh in da je geslo o potrebni enotnosti in spravi (vsebinsko določeni po meri »pravih« rodoljubov) globinsko določalo izid volitev za predsednika republike, je vredno spomina opozorilo Janka Messnerja (1990: 669), da gre

samo za vrstni red priznavanja, izpovedovanja in obžalovanja smrtnih grehov, da uporabim katoliško dikcijo. ... Najprej so na vrsti zaslepljeni antikomunistični gorečnejši slovenskega naroda, ki so vzdignili meč zoper komunistične in druge borce, se pravi zoper tiste, ki so krvaveli za narodno in socialno osvoboditev tega naroda izpod Hitlerjevega jarma. Naj priznajo in obžalujejo ta svoj izvorni greh zoper narodno občestvo.

Literatura

- GRAFENAUER, B. (1945/1987): Osvobodilna fronta v slovenskem narodnem razvoju. V *Slovensko narodno uprašanje in slovenski zgodovinski položaj*, ur. B. Grafenauer, 184–208. Ljubljana, Slovenska matica.
- GRAFENAUER, B. (1991): Sklepna beseda. V *Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja*, ur. F. Gestrin, B. Grafenauer in J. Pleterski, 297–301. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- KERŠEVAN, M. (1990): Histerija (ki bo minila) in historija (ki se je zgodila). *Borec* XLII(5-6-7, maj-junij-julij): 649–651.
- MESSNER, J. (1990): Odgovor na vprašanja ankete »Z narodno spravo – konec državljanske vojne?« *Borec* XLII (5-6-7, maj-junij-julij): 669–670.